

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2951-6425>

Наталіна Н. О., Донецький національний університет імені Василя Стуса

**БЕЗСУБ'ЄКТНІСТЬ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ІМПЕРІЙ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
СУЧАСНОГО СВІТОПОРЯДКУ**

У статті запропонований розгляд моделей життєвого циклу 15 ключових імперських центрів протягом останніх 800 років з метою виокремлення загальних тенденцій їх еволюції та екстраполяції на перспективи путінської Росії після початку повномасштабної війни в Україні. Аналіз імперій минулого та сучасності, як складних нелінійних систем, дозволяють автору зробити висновок, що траєкторії їх руху є швидше не результатом рішень та дій окремих суб'єктів (лідерів, еліт чи макрогруп), а безсуб'єктною послідовністю циклів розквіту та занепаду, які перериваються короткими періодами хаотичної поведінки. Моделі життєвого циклу більшості розглянутих імперій мають практично однакову траєкторію: від формування та консолідації імперського центру, підкорення внутрішніх територій та початку зовнішньої активної експансії до періоду максимальної потужності (розквіту) із подальшими періодами внутрішньої дестабілізації, конкуренції із іншими імперськими гравцями та розпаду. Імперські центри Росії та Китаю можуть бути розглянуті в якості окремого випадку, оскільки вони проходили декілька еволюційних хвиль, із періодами нетривалого (в історичній перспективі) розпаду, але з подальшим відновленням імперського життєвого циклу. У поточному моменті автократичність режимів у цих державах не обтяжує їх правителів необхідністю зважати на громадську думку та дозволяє спрямовувати державні ресурси на зовнішню експансію. Автор доходить висновку, що військова агресія проти України (з 2014 р.) розпочала для Росії чергову кризову фазу життєвого циклу, яку кремлівське керівництво помилково сприймає як період свого імперського розквіту. Поточному стану світопорядку, що також розвивається у межах безсуб'єктних еволюційних циклів, характерна децентралізація, поліцентричність сили, багаторівневість політичного впливу та складність взаємозв'язків між ключовими центрами сили. Кидаючи виклик цьому новому світові, кремлівський режим намагається діяти засобами жорсткої сили, характерними для попередніх етапів еволюції імперських систем. Разом з тим, загальний хід війни в Україні демонструє, що реліктова у сучасному децентралізованому світі жорстко-ієрархічна автократична імперія програє мережевому суспільству, що здатне набагато швидше та ефективніше мобілізувати ресурси і набагато більш мотивоване до перемоги.

Ключові слова: імперії, світопорядок, безсуб'єктність, війна в Україні.

Для виправдання повномасштабної військової агресії проти України у лютому 2022 року, кремлівська пропаганда використала наративи імперського ресентименту* та апеляцію до історичних постатей часів царської Росії та Радянського Союзу. Західні аналітики майже єдині в думці, що кінцевою метою російського диктатора В.Путіна є «відтворення Російської імперії з самим собою як царем» [16] та «захисником російської цивілізації та євразійської імперії Москви», коріння якої, за його ж власною версією, сягає часів Київської Русі [10]. З огляду на це, важно не погодитися із американським дослідником Чарльзом Тіллі, який у своїй роботі *After empire* (1997) [15] застерігав від передчасних висновків щодо «кінця імперій» та помилкового сприйняття падіння конкретних політичних режимів за остаточне відмирання раніше домінуючої політичної форми.

Інтерес до дослідження імперій саме як політичного феномена протягом останніх десятиріч був не занадто великим серед наукової спільноти. Імперська проблематика знаходилася в фокусі уваги, в першу чергу, у зв'язку з кризою та розпадом Радянського Союзу, прагненням США до глобального домінування, зростанням політичних амбіцій провідних сучасних держав (Китай) та їх об'єднань (Європейський Союз). Серед дослідників, що зверталися до вивчення імперій, умов їх занепаду та відродження варто згадати Н.Фергюсона [9], Ч.Тіллі [15], М.Дойла [8], А.Мотиля [13], С.Бевзюка [1]. У Росії, навпаки, інтерес до імперського минулого активно відроджувався в наукових колах з 2000-х у тісному поєднанні із пропагандою задля виправдання агресивної міжнародної політики Кремля. Одним з апологетів цього дискурсу став представник неоєвразійської течії А.Дугін, чії «геополітичні» тексти підкріплюють неоімперські наративи путінського режиму.

Якщо залишити осторонь пропаганду та заідеологізованість, вивчення та аналіз імперій минулого, як складних нелінійних систем, дозволяють зробити висновки щодо моделей життєвого циклу їх сучасних аналогів та в певній мірі спрогнозувати подальші траєкторії їх руху. Адже історія доводить, що доля кожної імперії «обчислена, зважена, поділена»**. Метою цієї статті є розгляд життєвих циклів імперій, що існували протягом останніх 800 років, та виокремлення загальних траєкторій їх руху із перспективою екстраполяції та прогнозування можливих альтернатив розвитку путінської Росії як потенційного імперського центру.

Визначення та класифікація імперій

З моменту виникнення субстанційних держав імперії були найсильнішою та найбільшою державною формою – «хижими динозаврами», які, здавалося, не могли бути знищено нічим, крім планетарної катастрофи [15, с.9]. Згідно із Н.Фергюсоном, імперії стали рушійною силою історії, оскільки цей формат дозволяє забезпечити «ефект масштабу»: мобілізацію та оснащення потужних збройних сил, збір податків, координацію видобутку та логістики різноманітних ресурсів [9]. Починаючи з порівняно невеликих у сучасних масштабах прото-імперій Месопотамії більше ніж 4000 років тому, на початку XX ст. ця державна форма еволюціонувала у наймасштабнішого левіафана – Британську імперію, що охоплювала 23% населення та території сучасного світу.

Попри усю складність формулювань та класифікацій (детальний огляд напрямів дослідження проблематики імперій можна знайти у Є.Бевзюка [1]), важко не погодитися із простим визначенням Н.Фергюсона: *імперія – це держава, що керує іншими народами* [9]. Щоб стати імперією, держава не обов'язково має бути проголошена нею або мати монархічну форму правління. Так, Давній Рим до проголошення принципату Октавіаном Августом фактично за формою правління був республікою, але за своєю суттю – колоніальною імперією, що вже декілька сторічч вела завойовницькі війни заради рабів та сировини. Сучасні Росія та Китай здійснюють свою владу над захопленими шляхом військової експансії регіонами (Тибет та окуповані території Грузії і України, Чечня відповідно) більш уніфіковано та прямо, ніж це робили Монгольська та Оттоманська імперії. Публічно лідери США заперечують наявність будь-яких імперських устремлінь, «але ніщо не заважає республіці практично поводитися "по-імперски", продовжуючи присягатися у вірності республіканським чеснотам» [9].

Існують численні класифікації імперій за різними ознаками: адміністративним устроєм, формою управління периферіями, характером експансії тощо. Зокрема, широко цитованою є класифікація британського географа Х.Маккіндера, автора теорії «хартленду» (1904 р.) [12], який розрізняє континентальні імперії (теллутократії) та морські імперії (талассократії). В цілому, основні підходи до визначення імперій у політичній науці можна звести до наступних:

- *Просторово-експансіоністський (геополітичний) підхід* концентрується на просторовому масштабі імперії порівняно з іншими політико-територіальними утвореннями.
- *Ідеоократичний підхід* робить акцент на комплексі релігійно-державних ідей як центрального принципу імперії, що лежить в основі всіх зовнішніх і внутрішніх проявів імперської практики.
- *Структурний підхід* розглядає імперію через систему відносин потужного центру і периферій. Так, в межах останнього підходу, М. Дойл визначає імперію як систему взаємодії між політичними сутностями, одна з яких – домінуюча метрополія, що здійснює політичний контроль над внутрішньою та зовнішньою політикою підвладних периферій [8, с. 12, 30]. Відповідно до А. Мотиля, імперія – це ієрархічно організована полінаціональна політична система, усередині якої еліта ядра та створена нею держава домінують над периферійними елітами та суспільствами, виступаючи у ролі посередників у їх найважливіших взаємодіях та керуючи ресурсними потоками від периферії до ядра і назад [13, с.13].

Безсуб'єктність розвитку імперських систем

Як і будь-яка нелінійна система, окремі імперії та імперський світоустрій в цілому, розвиваються за певними траєкторіями у межах еволюційних циклів. У сучасному дискурсі, що надихається поп-культурою та серіалами Netflix, є велика спокуса пов'язати розвиток великих держав та імперій із певними історичними персонами та пасіонарними завойовниками. Так, Давній Рим асоціюється, в першу чергу, із Гаєм Юлієм Цезарем, хоча за майже 400 років існування імперії з часів принципату до остаточного розподілу на західну та східну у 395 р. н.е. історія імперії налічувала більше 80 правителів. Розквіт Французької імперії пов'язується із персоною Наполеона Бонапарта, однак територіальні завоювання Франції розпочалися ще у XVI ст., коли територія монархічної імперії вже становила 8 млн. км²., переважно у Північній Америці (сучасна Канада). Свого територіального апогею Франція досягла перед Другою світовою війною за рахунок численних колоній в Азії та Африці.

Розвиток імперій є швидше не результатом рішень та дій окремих суб'єктів (лідерів, еліт чи макрогруп), а безсуб'єктною послідовністю довготривалих періодів стабільних станів системи, які перериваються короткими періодами хаотичної поведінки. Як підкреслює В.Бранський [2], багатий досвід соціального розвитку на протязі декількох тисячоліть однозначно свідчить на користь того, що соціальна самоорганізація виступає як чергування двох процесів – ієрархізації та деієрархізації, що практично проявляється в періодичному розквіті грандіозних імперій і їх подальшому катастрофічному розпаді. Фундаментальний принцип поведінки нелінійних систем – це періодичне чергування стадій еволюції і інволюції, вибуху активності, збільшення інтенсивності процесів і їх загасання, інтеграції і дезінтеграції, хоча б часткового розпаду. Циклічні моделі соціальних та політичних процесів є доволі поширеними завдяки науковому доробку Н.Д.Кондратьєва (економічні цикли), О.Л.Чижевського (цикли історичного процесу), А.Тойнбі (цикли війни та миру) та ін.

Відповідно до синергетичної парадигми (Г.Хакен, І.Пригожин, С.Курдюмов та ін.), будь-який процес соціального розвитку супроводжується великою кількістю випадковостей, або незначних флуктуацій (принцип або «порядок з хаосу»). Напрямок переходу до наступного сталого стану (атрактор) визначається системою в залежності від особливостей дії флуктуацій у точці біфуркації [6, с.54]. Тобто у певний момент часу траєкторії розвитку дійсно залежать від індивідуальних рішень та пасіонарності лідерів, що у точці біфуркації роблять вибір з певних альтернатив. Але лише тоді, коли зусилля і інтереси суб'єктів потрапляють в ситуацію «резонансу» – зміни системою своїх параметрів – вони можуть що-небудь змінити («Дій в потрібному місці і в потрібний час»).

Отже, розвиток імперій та формування світопорядку в цілому можуть бути представлені, як нелінійний та нерівноважний процес, що характеризується трендом безсуб'єктності. Безсуб'єктність політики (political subjectlessness) є відносно новою міждисциплінарною категорією, що спорадично вживається у дослідженнях економістів, соціологів, філософів для оцінки поточного політичного стану системи через вивчення ефективності реалізації управлінських компетентностей влади та рівня соціальної пасивності (абсентеїзму) мас. Безсуб'єктність порядку протиставляється суб'єктності соціальних змін [4, с.235].

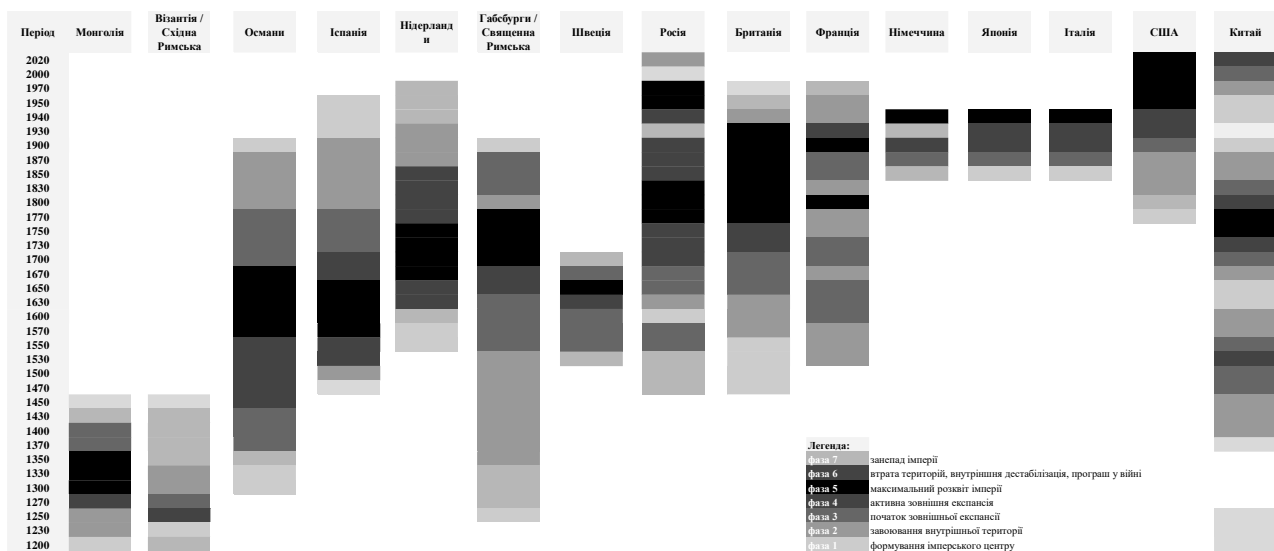
Тренди розвитку імперських систем

Протягом останніх 800 років світопорядок формувалася 15 ключовими імперськими центрами, що проходили через власні моделі життєвого циклу (див. мал. 1). Низка дослідників розглядають в якості імперій окремі фази їх життєвого циклу (наприклад Н.Фергюсон, що говорить про 50-70 імперій [9]). На думку автора, це може призвести до хибних висновків. Так, якщо поглянути в більш широкій історичній перспективі на модель життєвого циклу Росії як імперського центру, то етап його становлення та консолідації розпочався у XVI ст. з початком територіальної експансії часів Івана Грозного та проголошення Руського царства. Періоди правління династії Романових, СРСР та путінська Росія можуть бути розглянуті як окремі хвилі в життєвому циклі одного імперського центру, аніж кардинально різні імперії. Імперська історія Китаю також налічує протягом майже 2-х тисячоліть декілька хвилеподібних династичних циклів, що перемежовувалися тривалими періодами внутрішніх міжусобиць чи зовнішніх завоювань (як-от монгольська інтервенція у XIII ст.). Сьогодні Китайська імперія по суті знаходиться на новій фазі розгортання зовнішньої експансії, тільки під комуністичним лейблом та переважно в економічному форматі.

Моделі життєвого циклу імперій

На підставі аналізу моделей життєвого циклу імперій можна зробити декілька попередніх висновків щодо трендів безсуб'єктності їх розвитку. Так, для більшості розглянутих імперій вони мають практично однакову траєкторію: від формування та консолідації імперського центру, підкорення внутрішніх територій та початку зовнішньої активної експансії до періоду максимальної потужності (розквіту) із подальшими періодами внутрішньої дестабілізації, конкуренції із іншими імперськими гравцями та розпаду. Як відзначає Ч.Тіллі [15, с.28], вивчення історії піднесення, розквіту та занепаду імперій, аналіз ознак імперських систем дозволяє зробити висновок, що вони відтворюють певний зразок (парадигму) імперії. В основі цієї парадигми можна побачити паттерн поведінки, що полягає у прагненні до світового панування. Очевидно, з глибокої давнини в людині прагнення влади може гіпертрофуватися до нескінченності.

Певні імперії минулого, як-от Візантія (Східна Римська імперія) чи Франція, демонстрували хвилеподібну динаміку із декількома «піками» – коливаючись між періодами послаблення та посилення імперських циклів. Історія також знала низку імперій із порівняно коротким відносно інших життєвим циклом – від Шведської імперії у XVI – поч. XVII ст. (160 років) до мілітаристських Німеччини, Японії та Італії, які пройшли свої імперські цикли менше ніж за 100 років і зазнали нищівної поразки у Другій Світовій війні на найвищій фазі розквіту***.

Мал. 1. Моделі життєвого циклу імперій у XII-XXI ст.

Джерело: складено автором.

Імперські центри євразійських імперій Росії та Китаю можна розглядати в якості окремого випадку, оскільки вони проходили декілька хвиль життєвих циклів, із періодами нетривалого (в історичній перспективі) розпаду, але з подальшим відновленням імперського життєвого циклу. У поточному моменті обидві автократії намагаються відновити імперську експансію. Китай використовує для цього економічні ресурси («Один пояс – один шлях»), а Росія – військову агресію, енергетичний шантаж та ідеологічну доктрину «руського миру».

Багаторазове проходження через імперські цикли є швидше виключенням, ніж загальною тенденцією. Такі колишні імперські центри як-от Швеція, Австрія, Нідерланди, Німеччина, Італія, Франція, Японія відбудували успішні національні держави, сконцентрувавшись на внутрішньому демократичному розвитку та виваженій зовнішній політиці. Досліджуючи передумови для відродження імперій, А.Мотиль вказує на такі чинники як швидке і всеосяжне руйнування імперії в період її піднесення; наявність міцної імперської ідеології для обґрунтування реімперіалізації «кинутих братів», що застрягли на колишній периферії, та достатнього державного потенціалу, щоб зробити можливим імперське відновлення [13, с.139]. На його думку, заміна царської Росії Радянським Союзом ілюструє цей момент, в той час як кемалістська Туреччина чи міжвоєнна Австрія не мали усіх вищеперерахованих умов.

Згідно із висновками Ч.Тіллі [15, с.98], частини імперій у принципі можуть досягти певної міри демократичності, але вся імперія за визначенням залишається недемократичною: сегментація території та непряме управління перешкоджають рівному громадянству, практиці обов'язкових консультацій та захисту населення. З іншого боку, встановлення демократичного режиму у колишньому імперському центрі значно знижує ризик відродження імперських амбіцій. Автократичність режимів у сучасних Китаї та Росії не обтяжує їх еліти необхідністю зважати на громадську думку та дозволяє спрямовувати державні ресурси на зовнішню експансію.

Російська імперія історично знала дві форми територіальної експансії – колонізацію та завоювання з використанням військової сили, що тісно перепліталися між собою залежно від регіону, передуючи одна одній. Окремі території добровільно увійшли до складу імперії, як це було з дрібними грузинськими царствами і князівствами [1, с.51]. Однак у XVIII – XIX ст. розширення меж імперії та сфери її політичного впливу здійснювалося дедалі більше з використанням військової сили. Як зазначає Г. Кісінджер, на певному етапі експансіонізм більше не множив міць Росії, але сприяв її занепаду [11, с. 154]. Мілітаризація життя лягала важким тягарем на аграрну малопродуктивну економіку імперського центру. Військова міць, здатна забезпечити просування територіальної експансії, збереження у складі імперії вже підвладних територій і народів, виступала в якості одного з головних чинників, що гарантував стабільність політичної системи. Так, Кримська війна (1853–1856 рр.) стала своєрідною точкою біфуркації, коли територіальна експансія Росії зіштовхнулася

із зростаючим опором інших європейських імперій, та яскраво продемонструвала технологічну відсталість царизму. Напередодні Першої світової війни реалізація військових програм вимагала 8,4 млрд рублів золотом, заради чого були збільшені податки та скорочені витрати на просвітництво, науку та соціальні потреби (за 1898-1913 рр.). На флот і армію царська Росія спрямувала за цей час понад 22% всіх своїх витрат [7, с. 132].

Аналогічно у ситуації із воєнною агресією проти України у 2022 році, Росія повторює ті ж самі помилки, приймаючи кризовий цикл за період свого імперського розквіту. Так, відповідно до даних Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру (SIPRI), військові витрати Росії зростали протягом останніх років і у 2020 році становили \$61,7 млрд. (або 4,6 трлн рублів). Якщо рахувати у відсотках від ВВП, то Росія посідала перше місце з п'яти країн-лідерів – того року Кремль витратив на військові потреби 4,3% ВВП, тоді як Великобританія – лише 2,2% [3]. Відповідно, російські військові витрати становили 10% від усіх державних витрат, та більше 20% від федерального бюджету**** – тобто на рівні часів, що передували фазі занепаду царської фази в історії російської імперії та революції 1917 р.

Разом з тим, як влучно зазначив Н.Фергюсон [9], імперія існує, якщо в очах самих імперіалістів вигода від правління іншими народами перевищує пов'язані з цим витрати, а в очах підкорених народів вигоди від підпорядкування іноземній державі переважають «витрати», пов'язані з опором колонізаторам. Очевидно, що з врахування таких понаднормових військових витрат та обсягу ресурсів для утримання окупованих територій, а також економічних втрат від запроваджених санкцій, «вигоди» Росії від загарбницької війни в Україні виключно символічні і занадто малі (принаймні, з раціональної точки зору). Цілком логічним було б передбачити в найближчому майбутньому точку біфуркації для поточного циклу російської імперської системи, що призведе до її занепаду, але автор утримається від такої спокуси.

Еволюційні цикли світопорядку

Розгляд моделей життєвого циклу ключових імперій дозволяє зробити певні висновки і щодо аналогічності циклічності світопорядку в цілому. Світопорядок трактується автором як відносно стійкий та обмежений в історичному часі стан міжнародної системи, що заснований на балансі сил і інтересів провідних світових держав і політичних сил, певному інституційному дизайні та ціннісній парадигмі [4, с.238]. Історично архітектура світопорядку мала принаймні 7 великих еволюційних циклів, що відображають коливання між фазами централізації та децентралізації імперських центрів. При цьому із часом довжина цих циклів скорочується, а розвиток подій значно пришвидшується.

I. *Децентралізований розвиток окремих прото-імперських центрів (XXIII – V ст. до н.е).* Існування одразу декількох локальних імперських центрів, що через географічну віддаленість лише зрідка перетиналися між собою через воєнні дії, торгівлю чи культурний обмін (як-от греко-перські війни у V ст. до н.е.). Окрім доволі детально досліджених європейських імперій, велика кількість подібних утворень виникала і занепадала у Південній Америці, Африці, Південно-Східній Азії.

II. *Централізація та перші «глобальні» імперії (IV ст. до н.е – V ст.н.е.).* Першою надрегіональною можна вважати елліністичну імперію Олександра Македонського, що в силу різних причин проіснувала не довго, але мала значний вплив на подальший хід світової історії. Вже за декілька століть Римська імперія на межі тисячоліть охоплювала 4 млн км² та 60 млн. людей, або 20% від населення відомих людству на той момент територій.

III. *Початок децентралізації імперських центрів* після падіння Римської імперії, коли протягом V – XV ст. н.е. спостерігалися періоди почергового розвитку окремих імперських центрів, що змінювали один одного. Так, після тривалих коливальних періодів розквіту та занепаду Візантія була остаточно витіснена Османською імперією; імперія франків поступово еволюціонувала в Священну римську імперію; Монгольська імперія на тривалий час отримала панівні позиції в Євразії, потіснивши імперський Китай, вплинувши на розвиток Київської Русі та надавши поштовх для централізації низки східно-європейських центрів сили.

IV. *Поява нових потужних імперських центрів та колонізація:* на початку XVI ст., у розпал епохи Відродження, після низки спустошливих середньовічних війн, внутрішніх міжусобиць та хвороб, в Європі формується одразу декілька потенційно потужних імперських центрів. Вони перетворюються на повномасштабні імперії із початком географічної експансії та колонізації ще не зайнятих іншими імперіями територій. Так, Іспанія, Нідерланди, Британія, Франція стають імперіями шляхом морської експансії, продовжуючи вести міжусобичні війни та конкурувати між собою на континенті та в колоніях. Росія розпочала експансію на схід, в Сибір та вглиб Євразії, де вступила у конкуренцію із Китаєм, що вийшов на новий імперський цикл періоду маньчжурської династії Цин.

V. *Фаза гострої конкуренції між більш чи менш рівними за потужністю імперіями* після опанування та розподілу більшості колоній. Протягом XVIII-XIX ст. Британія, Франція, Австрія, Пруссія, Росія, Оттоманська порта постійно в різних комбінаціях вступали в союзи, воювали між собою та боролися за колоніальні сфери впливу, зробивши за два століття тільки один тривалий перерив – з 1815-го (кінець наполеонівських війн) до 1848 року. Історики та політологи в більшості своїй погоджуються, що саме багатополарність епохи «Європейського концерту» призвела до Першої світової війни та зміни конфігурації гравців, коли зі сцени пішли Габсбурзька та Османська імперії, а царська Росія пройшла через період внутрішньої нестабільності та трансформувалася у радянську імперію. Напередодні Другої світової війни вийшли на висхідний тренд нові імперські неофіти. З одного боку, це США, що завершили внутрішню експансію на континенті та зробили розворот на міжнародну арену («вільсоніанська доктрина» 1918 р.). З іншого боку – Німеччина, Японія, Італія, що пройшли майже однакову траєкторію життєвого циклу та утворили єдину коаліцію, щоб завоювати та розподілити ресурси інших імперій. Формування цих мілітаристських держав в якості імперських центрів розпочалося майже одночасно в 1850-х, а закінчилося поразкою у Другій світовій війні.

VI. *Централізація у межах двох імперських центрів (біполярність)*. Протягом наступних майже 50 років архітектура світопорядку визначається конкуренцією між двома над-потужними централізованими імперіями: радянським блоком на чолі із Росією та «західним світом» із leadershipом США. Розпад інших імперських центрів фактично завершується у період деколонізації після війни. Розпаду СРСР у 1991 році надав США шанс залишитися єдиним світовим гегемоном та імперським центром, на кшталт Римської імперії на світанку нашої ери. Разом з тим, розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, включення широких макрогруп у політичні процеси та економічна глобалізація світу призвели до зворотного ефекту – максимальної децентралізації центрів влади та поліцентричного світопорядку.

VII. *Поліцентричність сучасного світового порядку* виражається як у постійно зростаючій кількістю акторів із рівним рівнем інституціоналізації, складними мережевими взаємозв'язками між ними та багаторівневістю їх впливу. Контури нового світу визначають не тільки і не стільки держави-нації, як от різноманітні центри сили, в тому числі політичні території, громадські рухи, етнічні групи, транснаціональні корпорації, мережеві спільноти, протестні рухи, терористичні організації тощо [4, с.218]. На думку Дж. Ная [14], новий світовий порядок має три рівні, на кожному з яких існує своя модель розподілу влади. Рівень військової сили характеризується однополарністю, якщо брати до уваги лише США, або біполярні, якщо враховувати США і Росію. Рівень економічної сили в даний час, безперечно, є багатополарним і включає в себе Китай, США, Японію, ЄС, окремі корпорації, що перевершують за своїм потенціалом інші держави. Рівень м'якої сили не має чітко визначених центрів сили, будучи безполарним. За визначенням Дж.Найя, м'яка сила – це форма політичної влади, що припускає здатність досягати бажаних результатів на основі добровільної участі, симпатії і привабливості, на відміну від «жорсткої сили», яка має на увазі примус. До м'якої сили дослідник відносить, наприклад, мову та культуру.

Навіть на рівні військової сили нова ситуація біполярності часів протистояння СРСР – США також фактично неможлива, адже на континентальному просторі Росія має підтримувати дуже тонкий баланс між кооперацією та конкуренцією із Китаєм – іншою потужною євразійською імперією, що знаходиться на стадії зовнішньої експансії. З іншого боку, нова світова архітектура сприяє відродженню імперських амбіцій у іншій «таласократії» – Британії, яка після Brexit (2016 р.) зробила більший розворот на зовнішньополітичну арену та реалізує власні геополітичні інтереси.

Розпочавши військову агресію проти України у 2014 р., Росія по суті намагається кинути виклик не тільки і не стільки США та «колективному Заходу», як світовому гегемону, а саме цьому поліцентричному світопорядку, який сформувався. І саме через нерозуміння цієї нової реальності кремлівський режим намагається діяти засобами сили, характерними для попередніх етапів еволюції імперських систем. Разом з тим, загальний хід війни в Україні демонструє, що реліктова у сучасному децентралізованому світі жорстко-ієрархічна автократична імперія програє на усіх фронтах мережевому суспільству [5, с.28], що здатне набагато швидше та ефективніше мобілізувати ресурси і набагато більш мотивоване до перемоги.

Примітки:

* Ressentiment з франц. – образа, заздрість. При запозиченні в інші мови це слово набуло додаткових відтінків сенсу. Так, датський філософ С.К'єркегор називав ресентиментом злість посередностей на тих, хто наважується виділятися з натовпу, а німецький філософ Ф.Ніцше – злобу рабів на панів. Теорію ресентимента як політичної емоції розробив М.Шелер (1913 р.).

** «Мене, текел, фарес» – слова, які біблійний пророк Даниїл розтлумачив останньому царю Вавілона Валтасару незадовго до його падіння від рук перського царя Кіра. Значення цих слів полягає у наступному: «Мене» – перелічив Бог царство твоє і поклав кінець йому; «Текел» – ти зважений на терезах і знайдений дуже легким; «Перес» – розділене царство твоє і дано Мідянам та Персам» (Дан. 5:26-28).

*** Слушною є аргументація Н.Фергюсона [9], що недовговічність цих відносно нових агресивних імперій ХХ ст. на фінальній фазі була пов'язана з їх прагненням до безпрецедентної централізації влади, контролю за економікою та соціальною однорідністю. Ці мілітаристські імперії відкинули традиційні релігійні та правові норми, що обмежували державне насильство і перетворили жорстокість у найвищу чесноту. Переслідуючи свої цілі, вони вели «тотальні» війни, спрямовані не тільки проти збройних та спеціально навчених представників держави-противника, а й проти цілих соціальних чи етнічних груп. Н.Фергюсон доходить висновку, що імперія не здатна проіснувати довго, якщо вона не має довгострокової опори серед місцевого населення, або вона допустить об'єднання імперій-суперниць у ворожу коаліцію, яка перевершує її під силу.

**** Згідно з інформацією з відкритих джерел, державні витрати Росії в цілому у 2020 році склали 42,15 трлн рублів, з них 54% – це витрати федерального бюджету.

Бібліографічний список:

1. Бевзюк Є. Імперія як історико – географічний феномен. *Геополітика України: історія та сучасність*. 2019. № 1(22). С. 45-65. DOI: [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2019.1\(22\).45-65](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2019.1(22).45-65)
2. Бранский В.П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории. *Общественные науки и современность*, 1999. №6. С. 117-127.
3. Военные расходы в эпоху коронавируса: Россия в пятерке лидеров, Британия дышит ей в спину (26 апреля 2021). BBC news Русская служба. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-56886362> (дата звернення: 09.09.2022).
4. Нагорняк Т., Наталіна Н., Польовий М. Політична суб'єктність в умовах формування нового світопорядку. *Політологічний вісник*. 2021. №87. С.218-240. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881X.2021.87.218-240>
5. Наталіна Н.О. Війна в Україні крізь призму безсуб'єктності політики. *Політичне життя*. 2022. №2. С. 23-29. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.4>
6. Пригожин, И., Стенгерс. И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. М.: Прогресс, 1986. 432 с.
7. Шацилло К.Ф. Последние военные программы Российской империи. *Вопросы истории*. 1991. № 7–8. С. 224–233.
8. Doyle M.W. Empires. Ithaca: Cornell University Press, 1986.
9. Ferguson N. Empires with expiration dates. *Foreign Policy* (September/October 2006), pp. 46-52. URL: <https://foreignpolicy.com/2009/10/14/empires-with-expiration-dates/> (accessed: 09.09.2022).
10. Hirsh M. Putin's Thousand-Year War. *Foreign Policy* (12 March 2022). URL: <https://foreignpolicy.com/2022/03/12/putins-thousand-year-war/> (accessed: 09.09.2022).
11. Kissinger H. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994. 912 p.
12. Mackinder H. J. The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*. 1904. №23(4). P. 421–437. DOI: <https://doi.org/10.2307/1775498>
13. Motyl A. J. Why Empires Reemerge: Imperial Collapse and Imperial Revival in Comparative Perspective. *Comparative Politics*. 1999. № 31(2). P. 127–145. DOI: <https://doi.org/10.2307/422141>
14. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs Group, 2004. 191 p.
15. Tilly Ch. After empire: multiethnic societies and nation-building. The Soviet Union, and the Russian, Ottoman and Habsburg empires / Barkey K., von Hagen M. (eds.). Boulder; Oxford: Westview press, 1997. 211 p.
16. What Does Putin Really Want? (25 February 2022). *Politico Magazine*. URL: <https://www.politico.com/news/magazine/2022/02/25/putin-russia-ukraine-invasion-endgame-experts-00011652> (accessed: 09.09.2022).

References:

1. Bevzyuk Ye. Imperiya yak istoriy`ko-geografichny`j fenomen. *Geopolity`ka Ukrayiny` : istoriya ta suchasnist`*. 2019. # 1(22). S. 45-65. DOI: [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2019.1\(22\).45-65](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2019.1(22).45-65)
2. Branskiy V.P. Sotsialnaya sinergetika kak postmodernistskaya filosofiya istorii. *Obschestvennyie nauki i sovremennost*, 1999. #6. S. 117-127.
3. Voennyye rashodyi v epohu koronavirusa: Rossiya v pyaterke liderov, Britaniya dyishit ey v spinu (26 aprelya 2021). BBC news Russkaya sluzhba. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-56886362> (data zvernennya: 09.09.2022).
4. Nagorniyak T., Natalina N., Pol`ovy`j M. Polity`chna sub`yektnist` v umovax formuvannya novogo svitoporyadku. *Politolichny`j visny`k*. 2021. #87. S.218-240. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881X.2021.87.218-240>
5. Natalina N.O. Vijnia v Ukrayini kriz` pry`zmu bezsub`yektnosti polity`ky`. *Polity`chne zhy`ttya*. 2022. #2. S. 23-29. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.4>
6. Prigozhin, I., Stengers. I. Poryadok iz haosa. Novyyi dialog cheloveka s prirodoy. M.: Progress, 1986. 432 s.
7. Shatsillo K.F. Poslednie voennyye programmy Rossiyskoy imperii. *Voprosyi istorii*. 1991. # 7–8. S. 224–233.
8. Doyle M.W. Empires. Ithaca: Cornell University Press, 1986.

9. Ferguson N. Empires with expiration dates. *Foreign Policy* (September/October 2006), pp. 46-52.
URL: <https://foreignpolicy.com/2009/10/14/empires-with-expiration-dates/> (accessed: 09.09.2022).
10. Hirsh M. Putin's Thousand-Year War. *Foreign Policy* (12 March 2022).
URL: <https://foreignpolicy.com/2022/03/12/putins-thousand-year-war/> (accessed: 09.09.2022).
11. Kissinger H. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994. 912 p.
12. Mackinder H. J. The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*. 1904. №23(4). P. 421–437.
DOI: <https://doi.org/10.2307/1775498>
13. Motyl A. J. Why Empires Reemerge: Imperial Collapse and Imperial Revival in Comparative Perspective. *Comparative Politics*. 1999. № 31(2). P. 127–145. DOI: <https://doi.org/10.2307/422141>
14. Nye J. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs Group, 2004. 191 p.
15. Tilly Ch. After empire: multiethnic societies and nation-building. The Soviet Union, and the Russian, Ottoman and Habsburg empires / Barkey K., von Hagen M. (eds.). Boulder; Oxford: Westview press, 1997. 211 p.
16. What Does Putin Really Want? (25 February 2022). *Politico Magazine*.
URL: <https://www.politico.com/news/magazine/2022/02/25/putin-russia-ukraine-invasion-endgame-experts-00011652> (accessed: 09.09.2022).

Natalina N. O. *The subjectlessness of the empires' lifecycle and the prospects of the modern world order*

The article reviews the lifecycle models of 15 key imperial centres over the past 800 years to highlight general evolution trends and extrapolate them to the prospects of Putin's Russia after the start of the full-scale war in Ukraine. The analysis of past and present empires as complex non-linear systems allows the author to conclude that their paths are not rather the result of decisions and actions of individual actors (leaders, elites or macro-groups) but a subjectless sequence of cycles of prosperity and decline, which are interrupted by short periods of chaotic behaviour.

The lifecycle models of most of the considered empires have virtually the same trajectory: from the formation and consolidation of the imperial centre, the conquest of internal territories and active external expansion to the period of maximum power (prosperity) followed by internal destabilisation, competition with other imperial players and collapse. The imperial centres of Russia and China can be considered as a case study, as they have undergone several evolutionary waves, with periods of short (from a historical perspective) disintegration followed by the restoration of the imperial lifecycle. Currently, the autocratic nature of the regimes in these states does not burden their rulers with the need to consider public opinion and allows them to direct state resources towards external expansion. The author concludes that the military aggression against Ukraine (since 2014) has started another crisis phase of Russia's lifecycle, which the Kremlin leadership mistakenly perceives as a period of imperial flourishing. The current state of the world order, also evolving within the framework of subjectless evolutionary cycles, is characterised by decentralisation, polycentricity of power, and multilevel interrelationships between key actors. Challenging this new world, the Kremlin regime is trying to act through hard power, typical of previous stages in the evolution of the imperial systems. At the same time, the overall course of the war in Ukraine demonstrates that the rigidly hierarchical Russian autocratic empire is the relict in today's decentralised world. And it is losing to a network society that is able to mobilise resources much faster and more effectively and is much more motivated to victory.

Keywords: empires, world order, subjectlessness, the war in Ukraine.